

Соня РАЙЧЕВА

ПУ „Паисий Хилендарски“, България

УЧИТЕЛЯТ ДНЕС В ТЪРСЕНЕ НА СМИСЪЛ**Sonya RAYCHEVA**

Paisiy Hilendarski University of Plovdiv, Bulgaria

THE CONTEMPORARY TEACHER IN SEARCH OF MEANING

The text comments on pressing questions of modern literature education related to awakening and stimulating the emotionality of students, and to developing the ability to build meaning while empathizing with the literary text. Contributing moments in R. Radev's concept to the technology of methods in teaching literature are indicated. The author describes methodological solutions generated by this concept.

Ключови думи: обучение по литература, емоционалност, емпатия, съпреживяване, урок спектакъл, технология на методите, Р. Радев.

Keywords: teaching literature, emotionality, empathy, sympathy, lesson performance, technology of methods, R. Radev.

*От правилната гледна точка всяка буря
и всяка капка в нея са една дъга.
Хенри Дейвид Торо*

„Истината и красотата, които са водили човешкия живот [...], съществуват непрестанно и до ден днешен и изглежда, винаги са били главното в човешкия живот и изобщо на земята ... И неизразимо, сладостно предчувствие за щастие го изпълваше постепенно и животът му се виждаше възхитителен, чудесен и пълен с висок смисъл“¹. Неговите герои, сред които учители, един от които – преподавател по словесност, се измъчва от изпълзващия се смисъл в учителското си поприще: „Все пак неудобно положение. Аз съм учител по

¹ Този малък фрагмент е от разказ на А. П. Чехов – „Студентът“, писан през 1894 г. (1970: 134), чиято 160-годишнина се чества през 2020 г.

словесност, а още не съм чел Лесинг“ (из „Учителят по литература“, „Учитель словесности“, писан през 1889 г.; 1970: 141).

Днес учителят, обхванат от „тъгата на мислещия човек“ е изправен пред поредната хуманитарна криза. Преподаването на български език и литература в свят на духовен разпад с усилията и отговорността на „малкия човек“, каквито са Чеховите герои, те, учителите, изживяват остра криза на професионално самоопределяне. В „окото на бурята“, сред сблъсъци на мимолетното и вечното в ценностната палитра, учителят по литература търси смисъла на професионалното съществуване върху пресечната точка на минало и бъдеще. Стремешът да се осигури „духовно проглеждане в ситуацията на неслучващия се живот“, кара много от тях не само да се изправят пред прагматиката на живота, осъзнали все повече празнотата на сегашната си професионална реализация, а и да извяват чрез различни форми спецификата на своето съпротивление. Дългогодишен учител по литература в езикова гимназия споделя, че не вижда никакъв смисъл в досегашните си методически идеи, обезкуражаването ѝ я кара да търси и така тя попада на книгата „Dухless“ на С. Минаев. Решава да експериментира с езика на автора в уроците си. „Може би ще се получи ...“ – упорства тя, изоставила високия стил на литературната комуникация с учениците от горен курс. Резултатът?

Този пример не е единичен. Много колеги базови учители, а и не само те, безпомощно се лутат между обяснима амбиция, замисъл, реализация и псевдорезултати. Осигуряват се редица обучения с различно целеполагане, провеждат се научни форуми, които проблематизират методически стратегии и резултати, организират се кръгли маси в „търсене и отстояване на автентичния човек в лабиринтите на съвременния свят“ (из едноименен доклад на Таня Петрова, учител по български език и литература и една от организаторките на форум, посветен на „хуманитарния дух“); предприемат се системни пътуващи семинари (по инициатива на ПУ, сектор „Методика“), на които се разискват наболели проблеми относно постигане все пак на удовлетворяващи резултати в бързо сменящите се социални условия.

„Хуманитарният дух: в лабиринтите на съвременния свят“ – така е озаглавена кръгла маса с идеи, инспирирани от Хуманитарна гимназия „Св. св. Кирил и Методий“ в Пловдив (23.03.2019 г.), по отношение на съвременния статус не само на хуманитаристиката, но и на актуалната мотивация за професионална реализация на учителите, преподаващи български език и литература. Споделените позиции на редица участници като проф. Н. Балабанов („За ролята на хуманитарното образование в миналото, днес и в бъдещето“), проф. В. Дафов („Хуманитарното образование и компетентният човек“), проф. Ив. Дичев („Хуманитарният дух“), проф. Д. Тодоров („Дехуманизацията на българското образование и способности за противодействие“), Н. Табаков („Какво налага да се защити и преосмисли ролята на хуманитарните науки и хуманитарното знание днес“) и на редица други учители, родители и гости, както и

бивши възпитаници, реализирали се като достойни последователи на хуманитаристиката, извеждат ценни анализи и изводи относно съвременния статус на преподавания днес български език и литература. Обобщено и синтезирано, крайният извод от този изключително навременен и полезен форум се фокусира върху акцента: учителят „да поеме своя кръст, своя свят, за да може именно той, светът, да бъде смисловен, а не свят на бита и на духовната смърт“ (Табakov 2020: 111).

Днес специалистите по литература, учители, университетски преподаватели, кабинетните учени и други „потребители“ се преориентират към „дигиталната хуманитаристика“. Светът диктува приоритетите ни, както и критериите относно постиженията на учещите. Дали цифрите обаче могат да бъдат индикатори на онова обогатено съдържание, което е предмет на ежедневните професионални амбиции на учители, познати ни с отговорността си да не правят компромиси с натрупания си опит? Учители, които съумяват да формират усет, нагласи, отношение и умения, чрез които се разшифрова езикът на дедите ни, за да могат поколенията „също като нас да го предадат на своите синове и дъщери“, не са малко (Атали 2020: 60). Учителите с възрожденска отдаденост постигат личностно развитие чрез знание, чиито феномени са паметта и спомнянето. Формират и личностно развитие чрез компетентности и умения: разбиране, схващане, овладяване, оценностяване. По този модел – чрез знания и компетентности, целящи преди всичко осигурено личностно развитие, се реализира тенденцията, изразена чрез позицията на един съвременен мислител – Ювал Ноа Харари, в книгата му „21 урока за 21 век“: „И така, какво да преподаваме? Много педагогически експерти твърдят, че училищата трябва да започнат да преподават „четирите К“ – **критично мислене, комуникация, колаборация и креативност ...** Най-важна от всичко ще бъде способността за справяне с промяната за учене на нови неща и за запазване на спокойствие в непознати ситуации. За да сте в крак със света през 2050 година, от вас ще изискват не само нови идеи и продукти, но преди всичко **да изобретявате себе си отново и отново**“ (2018).

Литературното образование не само да изгражда цялостен възглед за живота, а да оформя света на идеите, да изгражда **разбиране за смисъла на живота** – в това се фокусират целите на хуманитарното образование днес. Формиране на базисни умения за общуване в личен и социален план, провокиране на индивидуалната и груповата креативност, изграждане на функционална грамотност, адекватна на потребностите на времето – това са само част от съвременните образователни приоритети. Университетът набляга повече на методиките обаче, а се пренебрегват усилията за изграждане на умения за справяне с образователната училищна среда, а именно: как да мотивираме децата да учат с любознателност и с радост; как според реалните нужди в реалното училище да готвим децата за 21. век, но не с остарели методи, а с алтернативни методи и технологии; как да станем конкуренти на „клиповото

мислене“ с преобладаващи повърхностни знаци и да спасяваме учащите (както и себе си) от слабоумието и свръхдинамиката на бързото случване; как да осигурим практическа подготовка на студентите – бъдещи учители, така че те да могат да реализират приобщаващото образование.

За сравнение – в университетите, подготвящи учители в САЩ, са отредени 1200 часа, предназначени за практика в училище с дискутиране на 90% казуси, които надграждат готовността за справяне с образователни ситуации в реалните класове. Така се способства за изграждане на цялостен когнитивен пласт от емпатия, асертивност, автентичност, емоционална интелигентност.

В българската образователна действителност сега се правят корекции за надграждане на умения с практическа ориентираност. Въвеждат се избираеми дисциплини за филолози – бъдещи учители, фокусирани върху провокиране и изграждане на емоционалната интелигентност, върху целеполагане и формиране на преносими компетентности и т.н. Но ако не се предпоставят форми, методически идеи, способности за възпитаване на чувствата, за провокиране на чувствителност още в часовете по литература (5. – 12. клас), възниква риск от изгубване на идентичността, от унифициране, от подменяне на реалния свят с виртуален, дори от изгубване на истински човешкото у човека и в обществото. Урокът като фокус на образователни и педагогически взаимодействия, замислен като сценарий за активизиране на интерес и любознателност, формира не само мисленето на ученика, а способността да общува с другостта, самоопределянето на индивида чрез емпатийни мостове, прокарани към изучаваните и дискутираните герои.

Много университетски преподаватели разширяват своя фокус на професионално самоопределяне с целеполагащо търсене и намиране на смисъл. В синхрон с министерски указания, между баланса на студентските очаквания и отстояване на своя професионален стил, те, университетските преподаватели, занимаващи се с методики, застъпват фундаменталното знание в своите не само лекционни реалности, а преди всичко в търсене на адекватни методически стратегии, универсално приложими към динамиката на съвременния свят.

Спецификата на това знание например придобива деконструктивен характер с провокиращи модели за алтернативно литературно образование (А. Дамянова); реализираното знание е с преобладаващ акцент върху херменевтичната рефлексия чрез действената роля на контекста, пораждащ знаков характер, и това знание се осигурява тъкмо от саморефлексията, която придава смисъл на литературното образование (Р. Йовева); други преподаватели запазват строгата класическа нормативност на традиционното методическо знание (Е. Кръстев); четвърти се фокусират върху съвременната училищна реалност и ученическите приоритети, като предлагат работещи модели, инспирирани от интернет игрите и виртуалната реалност (Т. Тенева); методическата подготовка на студентите се осигурява от интердисциплинарни търсения на модели по избор на студентите въз основа на интегрирани контексти от наука и изкуства,

които съдържат потенциал да превърнат урока по литература в преживяване (С. Райчева).

Безспорно търсенията на университетските преподаватели имат своя принос. Но тези на Р. Радев създават представа за реализирана смислова система тъкмо с изведената функция на нагласата, посредством която се тръгва към **смисъла**, като предварително той се проектира и постоянно се преразглежда. Още Марк Аврелий нарича работата над самия себе си в търсене на смисъл *анахореза*. А Мишел Фуко в книгата си „Грижата за себе си“ извежда изкуството на съществуването в усилията на човек да се преобразува непрекъснато в търсене на смисъла (1994).

Формиране на мисленето на ученика чрез коментар и коментирано четене; прилагане технологията на евристичната беседа чрез използване на опозиции; застъпване на играта в литературното обучение; осигуряване на спонтанност чрез активиране интереса и любознателността на учещите са само част от методическите технологии, които са се обособили в стратегии според Р. Радев (2015). Ако се проследят публикациите му, ще се добие пълна представа за концептуалните търсения, реализирани в множество апробирани уроци из цяла България, както и в лекционния му цикъл, предназначен за бакалаври и магистри. Реализирал идеите си в обучения на учители в страната ни, гостувал на много университети като почетен лектор, той не престава да изнамира дълбинните причини, довеждащи до съвременни методически алтернативи. Прихванал „златното сечение“ между интелектуалното, емоционалното и менталното, верен на културологичните си и естетическите интереси, центрирани в изобразителното изкуство, Р. Радев създава школа от последователи.

Той откроява с прилагането на методическите технологии, посочени по-горе, възможните реалности, които осигуряват осмислянето и оценностяването на учебното съдържание по литература, както и други текстове и автори, при чието общуване в една специфична литературна комуникация пораждат проекцирания **смисъл**.

В моя професионален опит като университетски преподавател емпиричните натрупвания имат за основа онези апробирани модели от колегиалната гилдия, които могат да осигуряват резултатни постижения. Заимстването на идеи и споделянето им в аудитория най-често са от колегиалния опит и от компетентността на Р. Радев. Защо?

Прилагайки много от технологиите като резултат на интердисциплинарни концептуални доминанти като замисъл, ход и резултат, се оказва, че тези технологии се коренят в основите на реформаторската педагогика. Един от нейните представители е Мария Монтесори. Тъкмо чрез **наблюдение, емпатия, развиване на чувствителност**, водещи принципи от педагогиката на Монтесори, подрастващите осмислят по-нататъшното си личностно развитие в по-зрял етап. Да си спомним, че „машабът на наблюдението поражда явлениято“, както твърди френският професор Дьо Нюни (по Фуко, 1994).

Своеобразно продължение на М. Монтесори е „новата методика“ на д-р Г. Лозанов, основоположил сугестопедагогиката, която напоследък добива приносни резултати в опита на много учители, преподаващи литература. Защо я цитираме, каква е връзката с методическия стил на Р. Радев?

В т.нар. „**културно кондициониране**“ – приспособяване към културата на Другия, се реализира литературната комуникация. Моделите, апробирани чрез методическите технологии на Р. Радев, способстват онова внушение чрез слово като форма на психическо отражение, при което предимно по пътя на несъзнаваната психическа активност се създава специална **нагласа** към разгъване на функционалните резерви на човешката психика (вж. по-подробно Каро 2017). Събуждането на скритите резерви чрез разбиране на себе си върху основата на емпатийните нагласи, осмисля житейския път на подрастващия. Предизвикването на спонтанност, посредством която той се изявява, е само част от дългия път на личностно съзряване. Модусите на духовното осъществяване варират върху познатите въпроси на Сенека, които литературните текстове задават, а именно: От какъв недостатък се излекува? С какво се пребори? В какво стана по-добър? Чрез предизвикваната спонтанност например в хода на евристичната беседа или чрез дискусия върху опозиции, или чрез играта като методически замисъл и др. се постига онова състояние на духа, в което възприемането и приспособяването към чуждата култура обогатява Аз-а. Развива се разбиране на самия себе си (чрез литературната емпатия); формират се знание и преносими компетентности като отговорност, грижа, дълг, а не само умения за общуване и оцеляване.

Ролята на съвременния учител преди всичко като визионер, ментор, медиатор, образователен актьор не е лесна. Предизвикателствата са постоянни и е нужно не само гъвкаво операционализиране, а „дух и сърце – без тях има само скелети“ (Адам Мицкевич). Едва ли чрез инцидентното прилагане на парцелирания подход това би могло да се постигне: частични „реформи“, отхвърляне на значими автори и подмяната им с такива, които биха породили съмнителен художествен вкус; натегната обемност на учебно съдържание, несвойствено за определена възраст (напр. за 8. клас по новата програма, наукоподобен език на учебникарската литература, затрудняващ възрастните, а какво да кажем за децата; инцидентни министерски „напътствия“, адаптирани като имитация на образование в развити страни като скандинавските и др.).

За да се осмисля образователното ежедневие както за учители, така и за другите субекти на образователната среда – ученици и родители, университетски преподаватели, съответно и за студенти и др., според Айнщайн трябва да се създаде творческа среда, в която учениците сами да пожелават да учат.

Ще споделя един мой опит, инспириран от технологиите на Р. Радев: играта в литературното обучение. Със студентска аудитория от хибридни филологически специалности (доминираха студенти от специалност *Български език и италиански език*) решихме да експериментираме, като представим урок

спектакъл върху „Парижката Света Богородица“ от В. Юго с помощта на идеи от едноименния мюзикъл. Това бе тип „морален тест“ за възприемане и създаване на красотата и истината, които не са в очите на гледащите, а в сърцето (по Х. Д. Торо, 2020: 101). А и Ведите твърдят в своя известна поговорка, че „Косто виждаш, това ставаш“.

Сценарият екипно бе изготвен от студенти: актьорски състав, режисьорски решения, костюми, музикално оформление, сценография. И в един лекционен понеделник бяхме свидетелска публика на невероятния им успех: в самата аудитория се наслаждавахме на герои, взаимоотношения, конфликти и съдбовни решения на фона на музиката от едноименния мюзикъл. Тази неотрпетирана спонтанност породила чрез изкуството асоциативно учене, образно представено. Ученето чрез творческа съзидателност осигури „културното кондициониране“, креативността на студентите, колаборацията (екипната заедност), критическия подход при подбор на текстовите фрагменти и музикалното оформление и най-накрая – умението за комуникация, разгърнато чрез принципите на приемане, отговорност, подпомагане и мотивация за екипен успех.

Същата тази специалност *Български език и италиански език* имаше и други „хрумки“, една от които – да представи „болката“ като тематичен център в учебното съдържание по литература, обединяващ поезия, музика и слово, чиито интегрирани контексти според методическия замисъл да породят събуждане на чувствителност и спонтанна активност, т.е. да осигурят преживяване и да го осмислят като инвестиция в личностния им свят. Студент, особено активен, който по-късно разработи дипломна работа под мое научно ръководство на тема „Урокът спектакъл“, преведе и представи италианската песен „Синът на болката“ в изпълнението на Нада, А. Челентано и българския хор „Мистерията на българските гласове“. Този начален етап на предизвиканата спонтанна активност бе последван от изразително прочетен фрагмент от разказа „Индже“ на Й. Йовков за илюстрация на душевната болка, превърната в тематичен фокус на дискретен авторски стил. Етапите по-късно се разгърнаха в търсени и представени текстове и автори от фолклора, прозата, поезията и драмата. Тези етапи прераснаха в проектнобазирано обучение, апробирано в ЕГ „Ив. Вазов“ в Пловдив. Ето как сугестологията като внушение и комуникативен фактор въз основа на словесното изкуство, интегрирано с музика, театър и изобразително изкуство, събужда скритите резерви на личността: породен интерес и любопитство, прераснали в действена инициативност да се разширява тематичният обхват, като се анализира на различни смислови нива и се финализира крайният етап, като се издаде сборник от авторски студентски и ученически текстове. Чрез тази своеобразна ситуативна методика се постига успех на базата на неврофизиологията (вид нова методика).

Обучение чрез драматизация върху основата на внушението (като вид литературна игра) поражда отношение, нагласи, които са в основата на мулти-

сензорното обучение. Но за това са нужни подготвени учители: да умеят да провокират отваряне резервите на паметта, да осигуряват интелектуална и ментална активност с възпитателно въздействие; да смекчават агресивните тенденции чрез интегрирани интердисциплинарни контексти в часовете по литература; да толерират социална адаптация на учещите. Затова и трябва да се спазват следните принципи: любов във всички начинания; осигуряване отсъствие на напрежение чрез система от дидактически игри, които довеждат до спонтанност и свобода; силна личностна мотивация за осмислен успех, който да насърчава и други колеги; постигане на т.нар. „златно сечение“ – баланс между интелектуално, емоционално и ментално равновесие. Авторитетът на учителя – вдъхновител, създава от своя страна очакване и по-висока информационна стойност на сугестивното въздействие. Този тип сугестопедагогика предпазва личността от ерозия, защото осигурява на мозъка избирателност какво да запомни. Реализират се асоциативно и ситуационно преживяване тъкмо чрез „учене чрез образи“ върху основата на интегрираните изкуства (и наука – философия например). Това са „нов“ тип уроци, т. нар. концертни сеанси, които осигуряват и дълготрайна памет. Защото е налице своеобразно преживяване: активиране на интерес и емоции, представи и асоциации, раздвижено възображение, интуитивни прозрения. Разбира се, че не трябва да се залага само на тях, нужно е разумно визионерско комбиниране на сериозното и забавното.

Студентката Калина от специалност *Български език и история* разработи идеи, инспирирани от методическия стил на Р. Радев в своята дипломна работа под мое научно ръководство на тема „Нетрадиционни методи за преподаване на литература (5. и 9. клас) на интегрирани в общообразователно училище деца със СОП“. Апробираните ѝ уроци в две училища са представени като отделни урочни единици, които избилстват от комбинирани методически идеи. Темите са: „Скрита приказка в класната стая“ (под формата на драматизирани фрагменти от „Котаракът в чизми“ и елементи от предметно обучение по идеи на П. Дънов), „Есента като усещане в „Есенна песен“ на Пол Верлен (с акценти за събуждане на спонтанност и чувствителност към сезонни преживявания и изграждане на усет към естетическо възприятие на литературна творба, музика и изобразително изкуство)“; „Литературно кафене на тъмно с гост – изненада“ (казус, интерактивни дидактически технологии, гост – незряща поетеса, емпатиен диалог – дискусия, песен на живо, изпята от нея, „Всеки от нас“). Нетрадиционните методи, съчетани с дидактически технологии, осмислят търсенията и на други студенти, някои от тях продължават по програмата „Заедно в час“ и успешно и мотивирано се реализират из различни краища както в България, така и в българските училища в чужбина (в Бостън, САЩ, преподават две възпитанички на ПУ „П. Хилендарски“ по методиката Радев).

Ученето чрез правене може да варира и в други подходи: разказване на интересни истории с преобладаващо словесно рисуване; творчески задачи, провокиращи талантите на учащите да се изявяват чрез тях, за да се учат да

бъдат автори на живота си; обсъждане на литературни казуси; изследователска система от задачи, които провокират любознателност, предприемачество и инициативност; мултимедийни проекти и проектнобазирано обучение и др. Самото оценяване на постиженията има друг характер: оценяват се хипотези, инициативност, оригиналност, собствени решения, критическо мислене, презентационни умения – защита на проект като инструмент за формиращо наблюдение. Самият проект е оценяван откъм: модулни стъпки – стратегии, дейности и постижения. Така би се реализирал един друг формат – на постмодернизъм, в който учителят **сам решава какво и как**, но условието е: **темите да вълнуват децата. Учителят** не би се чувствал като „човек на границата“, тревожно изправен пред неопределеността на своето „сега“ и „утре“. Би и със сигурност намирал своя, а и за възпитаниците си **смисъл, като представя ежедневно „дидактиката на примера“**. Чрез него, чрез образователния пример, той заразява със своята страст и вдъхновение и така се превръща в носител на истина, на красота и на неуловим, но дълбок смисъл.

ЛИТЕРАТУРА// BIBLIOGRAPHY

Каро 2017: *Каро, А.* Сугестопедия за всеки родител и учител. Част 1. София: Фондация Буквите. [**Karo 2017:** *Karo, A.* Suggestopedia za vseki roditel i uchitel. Sofia: Bukvite.]

Радев 2015: *Радев, Р.* Технология на методите в обучението по литература. Варна: Славена. [**Radev 2015:** *Radev, R.* Tehnologia na metodite v obuchenieto po literature. Varna: Slavena.]

Уайнър 2020: *Уайнър, Е.* География на мъдросттаq или Експрес Сократ. В. Търново: Фабер. [**Weiner 2020:** *Weiner, E.* Geografia na madrosttaq ili Expres Sokrat. V. Tarnovo; Faber.]

Фуко 1994: *Фуко, М.* История на сексуалността 3. Грижата за себе си. Плевен: Евразия Абагар. [**Fuko 1994:** *Fuko, M.* Istoria na seksualnostta 3. Grizhata za sebe si. Pleven: Evrazia Abagar.]

Харари 2019: *Харари, Ю. Н.* 21 урока за 21. век. Статии и есета. София: Изток – Запад. [**Harari 2019:** *Harari, Yu. N.* 21 uroka za 21. Vek. Statii i eseta. Sofia: Iztok – Zapad.]

Шивачев 2020: *Шивачев, С., В. Трайкова, С. Александрова, В. Трифонова, Н. Балабанов, М. Митов, Т. Петрова, В. Дафов, Б. Петкова, Е. Пайташка, И. Гечкова, И. Дичев, З. Тонев, Д. Тодоров, Р. Драгиева, Пл. Пампулов, К. Петров, Л. Василева, Н. Табаков.* Хуманитарният дух в лабиринтите на съвременния свят. Пловдив: Жанет 45. [**Shivachev 2020:** *Shivachev, S., V. Traykova, S. Alexandrova, V. Trifonova, N. Balabanov, M. Mitov, T. Petrova, V. Dafov, B. Petkova, Z. Tonev, D. Todorov, R. Dragieva, K. Petrov, N. Tabakov.* Humanitarniyat duh v labirintite na savremennia svyat. Plovdiv: Zhanet 45.]

Чехов 1970: *Чехов, А. П.* Избрани произведения. Том 4. Разкази и повести 1893–1895. София: Народна култура. [**Chehov 1970:** *Chehov, A. P.* Izbrani proizvedenia. Tom 4. Razkazi i povesti 1893–1895. Sofia: Narodna kultura.]